

МІРКУВАННЯ ПРО КОГНІТИВНУ ОНОМАСТИКУ

Окреслення сутності, обсягу та завдань когнітивної ономастики. Цей розділ науки про власні назви є водночас розділом когнітивної науки, яка нині висувається на одне з чільних місць у науковому розвитку людства.

К л ю ч о в і с л о в а: когнітивна наука, когнітивна ономастика, онімія, ментальний лексикон.

Один з найвизначніших фізиків світу, російський академік Євген Павлович Веліхов, керівник Інституту ім.Курчатова, в інтерв'ю «Аргументам і фактам» (2009, № 17, с.9) сказав дуже виразно: «Якщо ми хочемо займати провідні позиції в світовій економіці, то повинні розвивати 4 ключові технології, що сприятимуть виходу з кризи, – це нано-, біотехнології, інформаційні й когнітивні (тобто технології свідомості)». Закінчив учений думкою, побудованою у відповідь на запитання: «А в містику ви вірите?» Є.Веліхов відповів: «Містика – це темні куточки нашої свідомості, в які ми поки не можемо заглянути. Нічого страшного – доберемося й до них! Ці завдання мусить вирішити когнітивна наука, яка досліджує вищі психічні функції свідомості, роботу мозку людини».

Когнітивна наука – то складна, «парасолькова» наука, чи не найважливішим її складником є когнітивне мовознавство, дуже вагому роль в якому відіграє когнітивна ономастика. Ми намагаємося довести, що й тут доводиться говорити про найважливішу функцію¹.

Отже, висновок про потребу активізації цього ономастичного напрямку видається актуальним, але недостатнім. Просте збільшення кількості вчених, що займаються когнітивною ономастикою, без спеціальних, цілеспрямованих завдань призведе лише до збільшення помилок. Адже пишучи про слова та концепти, більшість мовознавців не розрізняє термінів **слово** і **концепт**, хоч йдеться про одиницю мовлення та мови (слово) і одиницю ментального лексикону, мови мозку (концепт). Тому розробка тем на взірець «Концепт *корова* в українських прислів'ях та приказках» когнітивній науці дає більше шкоди ніж користі.

Більш надійні матеріали для когнітивної ономастики дають частотні онімічні словники. Існуючі комп'ютерні програми дозволяють будувати практично щорічні частотні словники французької мови і окремих найпопулярніших її газет. У цих переважно загальних словниках фіксуються і власні назви. Приблизно так само

---

¹ Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – 325 с.

відбувається в англійській мові, хоч її поширеність у багатьох країнах значно ускладнює справу.

Тому важко навіть уявити собі, які величезні матеріали потрібні для успішної розробки когнітивної ономастики, серед яких найважливішими можемо вважати такі: 1) частотні онімічні словники досліджуваної мови; 2) словники окремих міст і сільських територій; 3) індивідуальні словники окремих людей різного віку, фаху, освіти, місця проживання, статі (кількістю не менше 100 з регулярним поновленням). При цьому таких частотних онімічних словників потрібно два типи: а) тільки з першою реакцією; б) з протяжністю в часі (від 3 годин до доби) з усіма реакціями у кожного реципієнта. Людина, як правило, не знає, як багато вона знає. Індивідуальні асоціативні словники укладаються з ізоляцією різних виконавців, причому сам виконавець укладає і список зареєстрованих слів, і свої реакції на ці слова.

«Ручна» обробка такого величезного обсягу матеріалу неможлива: один чоловік чи група матеріали одного року оброблятиме багато років, але комп'ютерна лінгвістика дозволить цей процес оптимізувати. Дослідникам залишиться тільки інтерпретація наслідків найрізноманітніших підрахунків, які виконає машина. Це теж нелегко, однак легких наук, якщо вони рухаються вперед, не буває.

Припустимо, Галицький район Тернопільської області України (якщо він потрапив до списку окремо обстежуваних регіонів) має бути: 1) систематизований і всебічно за обстежуваний рік вивчений сам по собі; 2) одержані дані будуть зіставлені з одержаними іншою групою даними щодо онімії всієї України (вони встановлюються шляхом онімічної систематизації всіх прийнятих за цей рік чи визначених на кожен рік публікацій, куди обов'язково водить уся провідна періодика року – газети й журнали, в тім числі фахові); 3) одержаний таким шляхом матеріал буде ще раз детально зіставлений зі словниками виділених на Галицькому районі індивідуальних реципієнтів.

Результати серії подібних зіставлень можуть бути різними. Серед слів, відзначених у поки що уявному асоціативному онімічному словникові Галицького району, виявляться власні назви, які є: 1) в усій Україні; 2) в усіх чи більшості реципієнтів з цього регіону; 3) тільки в словникові цього регіону. Цікаво й корисно дослідити оніми всіх цих трьох груп, але найбільші перспективи, у тім числі і в висвітленні «темних куточків нашої свідомості», обіцяє аналіз онімів третьої групи.

Окреслена методика побудови когнітивних частотних онімічних словників – пропонується нами варіант. Найімовірніше, колективна думка ономастів-когнітивістів, коли цей напрямок укорениться в науці, знайде кращі варіанти. Однак укладення частотних онімічних словників не є кінцевим результатом когнітивного вивчення власних

назв. Це лише надійний матеріал для такого вивчення, яке має в максимально конкретній формі з'ясувати, як існують оніми в мові мозку, що вони там роблять, передусім якими є зв'язки, співвідношення онімів та апелятивів, які теж є концептами мови мозку і яких у ментальному лексиконі кожної людини значно більше, ніж онімів, хоч загалом онімів у кожній мові у тисячу разів більше, ніж апелятивів. Таке співвідношення зумовлюється їх семантикою: оніми навівають одиничні об'єкти, а апелятиви – їх розряди, класи. Всі знають слово *люди* та інші семантично суміжні лексеми, але ніхто, навіть переписні та виборчі комісії не знають усіх найменш людей навіть однієї виборчої округи.

Для з'ясування співвідношення онімів та апелятивів треба зрозуміти принципи групування онімів у мові мозку. Досить легко поділити всі відомі людині оніми на активні й пасивні концепти – першими людина оперує у даний час, а другі зберігаються у сховищах пам'яті. Однак, гадаємо, двох груп онімів для осмислення їх організації у мові мозку замало.

По-перше, оніми не можуть не групуватися об'єктивно, за розділами своїх денотатів, у фрейми, яких ми нараховуємо дев'ять – антропонімічний, топонімічний, теонімічний, ергонімічний, ідеонімічний, хрематонімічний, хрононімічний, зоонімічний, космонімічний. Ця кількість не є остаточною, бо до вже названих можливо додати дендроніми (власні назви дерев) і взагалі фітоніми (індивідуальні власні назви рослин, а не сортові назви), тощо. Поза тим суб'єктивний поділ онімів на фрейми, більш чи менш виразний, але наявний в мові мозку кожної людини, є так чи так специфічним за поділом на фрейми і за віднесенням окремих власних назв до певного фрейму. Зрозуміло, що всі носії мови виділяють антропоніми й топоніми, але вже теоніми виокремлюють не всі. З іншого боку, у ментальному лексиконі можуть виділятися як окремі фрейми такі назви, що фактично становлять субфрейми інших, наприклад, назви доріг (різновид топонімів), пустель (те саме) і таке інше.

По-друге, оніми поділяються на прості й символічні. Відбувається це теж подвійним шляхом, як і розподіл на активні й пасивні, але більш усталено. Для всіх українців за останні 100-150 років у групу онімічних символів передусім увіходили *Дніпро, Шевченко, Україна, Київ, Богдан Хмельницький*. У якихось груп також до символів долучаються *Іван Мазепа й Степан Бандера, у якихось Симон Петлюра й Олесь Ольжич*. Цей список можна зробити значно обсяжнішим, завдяки включенню до нього таких онімів, що є індивідуальними символами окремих осіб.

По-третє, вагомість онімів залежить від фаху й зацікавлень особи, як от астроном краще знає назви поверхні Місяця та Меркурія, ніж залізничник, зате останній назове всі найдрібніші станції на залізничних лініях, на яких йому довелося працювати. Ми можемо

назвати співаків та співачок Луї Армстронга, Софію Ротару, Валерія Кіпелова, ще кількох, а уболівальники певного музичного напрямку назвуть вам сотні імен. Між тим саме суб'єктивна вагомість визначає роль і місце власної назви в мові мозку та в роботі цієї мови.

І, нарешті, по-четверте. Оними стають відомими у зв'язку з певними подіями, явищами, відповідно до яких набувають вагомості більшої, ніж заслуговують. Приміром здавна є острови *Тузла* та *Зміїний*, однак загальновідомими ці назви стали, коли навколо них виникли конфліктні ситуації. Найвідомішим є топонім *Чорнобиль*, який тепер став всесвітньо знаним, хоч раніше навіть мешканцям України у переважній більшості залишався незнайомим. Тепер це потужний символ сучасної України і всього колишнього Радянського Союзу.

Як працюють власні назви у ментальному лексиконі? Вони, можна сказати, там хазяйнують. Їх головна особливість у тім, що вони називають один об'єкт, який є головним у даній сфері і який тим самим організує цілий інформаційний шар. Так, оними *Тузла*, *Зміїний*, *Чорнобиль* стали означати значно більше, ніж просто наймення незначних об'єктів. Вони стали заголовками відповідних подій, організуючи ці події у мові мозку у відповідні системи. Власне, заголовочна функція притаманна не тільки справжнім заголовкам (фрейм ідеонімів), а всім без винятку власним назвам. Тому вони й стають, як командир у війську, на чолі певних подій, явищ, шикуючи їх і вводячи в загальну систему наших знань. Фактично основні європейські події початку ХІХ ст. можна вибудувати у систему під назвою *Наполеон*. Також власні назви можна розглядати як точки в часі та просторі, які дозволяють інтегрувати світ. Чим більшою кількістю таких точок володієш, тим ліпше знаєш і розумієш об'єктивну дійсність. Збільшення кількості координат дозволяє розширити й поглибити свою інформованість. Чим повніша інформованість людини, тим легше вирішуються проблеми подальшого пізнання світу.

Власні назви, передусім антропоніми й топоніми, відіграють велику роль у розвитку людства і в пізнанні його давньої історії. Без когнітивної ономастики всебічне пізнання світу видається неможливим.

(Одеса)

O.YU.KARPENKO

REFLECTIONS ON COGNITIVE ONOMASTICS

The paper offers an outline of the essence, content and tasks of cognitive onomastics. This section of science about proper names is simultaneously a section of cognitive science that now occupies a leading position in the scientific development of humanity.

K e y w o r d s: cognitive science, cognitive onomastics, proper names, mental lexicon.